

<https://doi.org/10.33608/0236-1477.2023.02.34-50>

УДК 82-94:929 Шевченко

Михайло НАЗАРЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент
Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601
e-mail: petrogulak@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3650-162X>

СПОГАДИ ОЛЕКСАНДРИ КУЛІШ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ПИТАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ

Статтю присвячено комплексу мемуарних текстів Олександри Куліш (Ганни Барвінок) — статей, нотаток, уривків з епістолярію щодо її спілкування із Шевченком у 1847-му і 1859—1861 рр. Досі ці спогади практично не коментувалися, тож одне з нагальних завдань шевченкознавства — установити міру достовірності свідчень, записаних через десятиліття після описаних подій. Показано, що тексти О. Куліш можуть у непередбачуваний спосіб комбінувати факти, підтверджені іншими джерелами, унікальні, але вірогідні відомості та (не)очевидні помилки. Чимала частка суджень походить із творів Пантелеїмона Куліша, його спогадів чи листів. Побутові деталі, викладені в мемуарах, видаються найдостовірнішими, бо не пов'язані ані з полемічною, ані з апологетичною настановами споминів.

Ключові слова: мемуари, достовірність, вірогідність, помилки, хибні твердження.

Мемуари Олександри Куліш (Ганни Барвінок) довгий час лишалися майже поза увагою дослідників. Достатньо вказати, що в більшості збірок спогадів про Шевченка (1958, 1962, 1982, 1988, 2010) [36; 38; 34; 8; 35] їх не було пе-

Цитування: Назаренко М. Спогади Олександри Куліш про Тараса Шевченка: питання достовірності // Слово і Час. 2023. № 2 (728). С. 34—50. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2023.02.34-50>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

редруковано. До того ж у виданні 1962 р., куди не потрапили також і спогади Пантелеймона Куліша, зазначено, що це зроблено цілком свідо-домо [38, 14]. Лише в «Біографії Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників» (1958) знаходимо мікрофрагмент статті О. Куліш «Несколько встреч с Н. И. Костомаровым» [5, 276], натомість навіть про її весілля в цьому виданні оповідають чоловік, брат і небога Олександри, але не вона сама [5, 117—120]! О. Куліш не згадано й у працях радянського часу, спеціально присвячених мемуарам про Шевченка [17; 33], попри те що вона опублікувала низку текстів, які становлять беззаперечний інтерес для шевченкознавців. Це вже згадана стаття про Костомарова (1885) [19], замітка «О невесте Т. Г. Шевченка» (1904) [20], «Спомини про Марка Вовчка (Маркович)» (1907, опубл. 1909) [3; 2], «Згадка про Т. Г. Шевченка (1847 р.)» (1911) [24], «Спомини» (1911) [25]. Крім того, спогади Ганни Барвінок про Шевченка навели Володимир Шенрок у біографічному нарисі, присвяченому П. Кулішу [41], і Володимир Гнатюк у замітці «До біографії В. Забіли» [10]. Чимало згадок про Шевченка розсипано в листуванні О. Куліш, а деякі тексти (як-от «Спомини 1847 и прежних годов», не раніше 1908 [23]) поки що лишаються не опублікованими повністю.

Загальну характеристику мемуарів Ганни Барвінок дала Вікторія Подзігун, зауваживши, що її спогади «не мають чіткого хронологічного, щоденниково-документального характеру. Це емоційні враження, белетризовані описи і сцени, згадки про пережиті почуття. Їм властива повторюваність, розірваність логічного зв'язку і заміна його емоційними сплесками, часова зміщеність, наскрізно емфатична мова...» [31, 14]. До цього слід додати, що й до спогадів О. Куліш звернулася лише після численних прохань своїх знайомих, не маючи певності, що це комусь справді потрібно (див.: [1:1, 232, 292]). Її тексти — особливо ж епістолярні — майже завжди є гострою реакцією на те, що мемуаристці здавалося паплюженням пам'яті П. Куліша й помилковими оцінками біографії Шевченка. Літній вік авторки також не сприяв логічності й послідовності викладу (як побачимо далі, інколи вона змішувала події не лише різних років, а й різних десятиліть).

Саме із цих причин критичний розгляд тверджень Ганни Барвінок щодо поетового життя необхідний для подальшої їхньої інтеграції до наукових біографій митця. Єдина на сьогодні публікація добірки спогадів О. Куліш [9, 233—291] через специфіку популярного видання повністю позбавлена коментарів, крім бібліографічних, і єдину провізоричну оцінку достовірності мемуарів дав Євген Нахлік [37:3, 623—632].

Мета пропонованої розвідки — аналіз мемуарних текстів (включно із фрагментами листування) О. Куліш із погляду їхньої (не)достовірності й (не)підтверджуваності висловлених там тез щодо подій Шевченкового життя.

Перш за все слід визначити період, коли О. Куліш могла бачити поета і спілкуватися з ним. Попри те що достатньо детальної хронології життя подружжя Кулішів ми досі не маємо, деякі дати можна встановити

порівняно надійно. Зокрема, Шевченкові біографи приймають як дату знайомства О. Білозерської з поетом 21 січня 1847 р., за три дні до її весілля [14, 145—146]. Проблема в тому, що ми знаємо про це лише зі спогадів самої Куліш, написаних уже в наступному столітті [25:5—6, 309; 32, 59]. Петро Жур, помилково прочитавши рукопис Миколи Михайловича Білозерського, наполягав на тому, що Шевченко був у Мотронівці вже принаймні 20 січня [13, 334—335]. Насправді, як зауважив сам дослідник у пізнішій праці, Білозерський писав про поетів візит не 20-го, а 28 січня [14, 146—147; пор.: 13, 336]. П. Куліш твердив, що після дня весілля Шевченко провів у Мотронівці «однажды еще около суток» (лист до Петра Плетньова від 4 лютого 1847 р. [26, 150]).

Знову Шевченко побачився з Куліш 24 січня 1859 р. — рівно через дванадцять літ після того, як був у неї боярином, про що свідчив її брат Микола Білозерський [8, 203]. За іронією долі, це сталося через день після того, як Шевченко познайомився з Марком Вовчком [14, 351] — життєвою і літературною суперницею Ганни Барвінок. 26 травня Шевченко поїхав в Україну — сам, хоча за деякий час до того Куліш планувала бути його супутницею [30, 139; 14, 356]. Коли поет повернувся до Петербурга 7 вересня, Кулішів там не було: вони знов приїхали до столиці не раніше першої декади листопада [29, 191, прим. 391]. За ті п'ятнадцять місяців, що залишилося жити Шевченкові, О. Куліш іще принаймні раз залишала Петербург: у вересні 1860-го вона листувалася із сестрою Надією, перебуваючи в Україні після чергової кризи шлюбу [30, 205—206]. У її спогадах про це ані слова — навіть (і тим більше) про те, що на час зустрічі із Шевченком у січні 1859 р. Олександра жила не разом із чоловіком, а в тієї ж таки Надії [30, 95]. У мемуарах Ганни Барвінок її стосунки з «дружиною», Пантелеймоном Олександровичем, завжди ідеальні, а Шевченко «од нашого весілля й до смерті з нами був нерозлучен...» (із листа до Бориса Грінченка, 1900) [39, 205].

Твердження з будь-яких споминів можна поділити за ступенем достовірності на чотири групи:

- 1) факти, які підтверджуються іншими джерелами,
- 2) факти, які повідомляє лише мемуаристка, але вони не суперечать іншим наявним відомостям,
- 3) твердження, які суперечать іншим джерелам (і ми не маємо змоги встановити, хто саме має рацію),
- 4) очевидно помилкові твердження (зокрема й ті, що їх спростовують листи Куліш, синхронні описаним подіям).

Звісно, межі між останніми трьома групами досить непевні: у деяких випадках твердження із 2-ї групи перебуває серед 3-ї або 4-ї, і це суттєво підважує довіру до нього. Те, що Куліш повторювала якусь тезу кілька разів у текстах різних років, не обов'язково свідчить, що викладені факти відповідають дійсності: приміром, письменниця десятиліттями наполягала на тому, що почала писати народні оповідання ще до Марка Вовчка і без її впливу, хоча нині встановлено, що це не так [30, 284—291]. Можна було би припустити, що кожен із мемуарів тяжітиме до однієї

із цих чотирьох груп. Для багатьох спогадів про Шевченка так воно і є: достатньо згадати вельми достовірний текст Олександра Афанасєва-Чужбинського, у якому підтверджується все, що можна перевірити за незалежними джерелами. Однак у випадку спогадів Ганни Барвінок ситуація дещо інша: нині вдається показати, які з її текстів *майже* недостовірні, проте ми ніколи не можемо бути певні щодо того, яка деталь у позірно точних за фактажем творах виявиться помилковою.

Спогади Куліш про Шевченка природно поділяються на дві групи, за хронологією викладених подій: весілля 1847 р. й перебування в Петербурзі в 1859—1861 рр.

Розглянемо фрагмент «Споминів», у якому йдеться про кінець січня 1847-го [25:5—6, 309—311], долучаючи до порівняння й інші мемуарні тексти. Як уже згадувалося, фраза «Перед весіллем за три дні приїхав й Шевченко» [25:5—6, 309] і її майже буквальне повторення в листі до Надії Шугурової від 12 березня 1909 р. [32, 59] залишаються єдиним джерелом, що завдяки йому приїзд Шевченка до Мотронівки датують 21 січня, — типовий приклад твердження групи 2. Далі цікавіше: «Співали ми з ними вкупі: “Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірня”. Здається, це його любима пісня» [25:5—6, 309; пор.: 41, 488]. Це твердження групи 1: про любов Шевченка до цієї пісні згадували Феофан Лебединцев і Василь Тарновський-молодший [8, 49, 130], та й сам поет свідчив про це у щоденнику, проте завважував, що співав «Зіроньку» «на другой день» після весілля Кулішів (запис від 11 липня 1857 р. [40:5, 50]). Утім, це не означає, що вони не могли співати її кілька разів, тож Шевченкова згадка не суперечить «Споминам» Ганни Барвінок.

Так само до групи 1 належить оповідь про те, як Шевченко звернувся до молоді: «Чи се царівна, чи королівна!» («А Куліш, поруч стоячи, каже: — На чужий коровай очей не поривай, а собі дбай»). [25:5—6, 311; пор.: 24, 65]. Те ж читаємо в листі Куліша до Омеляна Огоновського (1889) [7, 293] і в публікації Миколи М. Білозерського [8, 200]. Усі джерела підтверджують і той факт, що наречена подарувала Шевченкові fleur d'orange — квітку з вінка [24, 65; 25:5—6, 311; пор.: 34, 128, 321]. Унікальними є твердження Куліш, що ця квітка лежала в Шевченковій валізі, коли його арештували [24, 65], та Надії Забіли в записі Надії Матвіївни Кибальчич, що такий дарунок усі одразу назвали поганою прикметою [34, 321].

А далі починаються проблемні свідчення.

Тим часом підїхав завжди бажаний нам гість — Миколай Данилович Білозерський. Він же буде й нашим посаженим батьком. Як він з'явився, то у Шевченка якось лице змінилося, перестав співати, мов голос однявся. Їх познайомили, але ж Шевченко скоса, суворо дивиться на його, бо се джентельмен, пан, поміщик, то вже не варт ніякої поваги. <...> І коли Шевченко познайомився ближче з Миколаєм Даниловичем, то зробились вони великими приятелями [25:5—6, 309].

Проте, за іншими свідченнями, поет іще раніше був у Білозерського на хуторі Миколаїв (Микола М. Білозерський [8, 200]) і збирався приїхати туди напередодні весілля (лист П. Куліша до Костомарова від 16 січня 1847 р. [26, 147]). У Шевченковому щоденнику іроніч-

но та без жодної приязні згадано господаря хутора як «филантропа-помещика» [40:5, 145]. Інше, ширше свідчення О. Куліш опублікував В. Шенрок [41, 486—487]: згідно з ним, Миколу Білозерського надзвичайно розчулило те, як Шевченко співав «Морозенка». «С этой минуты Николай Данилович никогда не забывал его и потом посылал ему в ссылку деньги» [41, 487]. Для спогадів Куліш досить типово, що другу половину цієї фрази інші джерела не підкріплюють (нам нічого не відомо про допомогу Білозерського Шевченкові), а перша може відповідати дійсності частково: як твердив Микола М. Білозерський, його родич і тезко справді плакав, почувши Шевченків спів, але під час гостювання в родині Сребдольських [8, 201]. Тож він цілком міг заплакати й у Мотронівці — але це було не вперше.

Згадано у спогадах і ще одного родича, точніше — родичку, присутню на весіллі:

...літ 6-ти дівча... в білій сукенці і пуклі по плечах розпустила. Він і до неї обернувся.

— Патлата, патлата!..

То була дочка Любов Михайловни, небога, моя хрещениця, будучи мати Любов Яновської. В будучині, як їй було 9 літ, привезли її до нас у Тулу. Куліш її учив, поки не вступила вона в інститут прямо в п'ятий клас [25:5—6, 310].

Це — твердження групи 4: Марія Боголюбцова народилася 1844 р. [26, 590], тобто на початку 1847-го їй іще не було трьох. Вона мешкала в Кулішів навесні й восени 1850-го [26, 575], отже, шість їй виповнилося саме тоді, що може пояснити похибку пам'яті мемуаристки. Це не означає, що дворічну дівчинку мати не могла взяти із собою на весілля, але принаймні потребує корегування викладу Ганни Барвінок.

Три сестри Білозерські —

Любов, Надежда і я танцювали, а Шевченко нас незвичайно утішав. Все викликав з кадріля або з мазурки то одну сестру, то другу, хоч, може, не один кавалер був сим незадоволений. Йому все однаково. Йому треба знати, чи знають вони свою мову. <...> От вони бігали, бігали до його, а потім, огледівшись, впали в амбіцію:

— Що се ви нас на допит берете, а чого ж сестру нашу Олександру на допрос і не зовете?.. Що се за привілея така? Ви нас упосліджуєте, добродію... <...>

— А того — що то сужена Куліша. Вона б і його ніколи не була б... [25:5—6, 310; пор.: 41, 488].

В «Історичному оповіданні» П. Куліша читаємо прямо протилежне:

Почав з нею розмовляти по-нашому і, на велику собі радість, побачив, що в своїй розмові не шпетила вона рідного слова. Тоді Шевченко заходивсь екзаменувати її з рідних пісень. Репертуар «молодої княгині» виявився значним і звеселив «старшого боярина» ще більше... [34, 127].

Це типовий приклад твердження групи 3: ми не маємо безумовних причин більше довіряти Пантелеймонові, ніж Олександрі. Можна зазначити, утім, що мемуаристка мала схильність ретроспективно виокремлювати себе з-поміж оточення, і, можливо (лише можливо!), це саме той випадок.

Принаймні один раз спогади Ганни Барвінок про її весілля суперечать один одному, і, відповідно, ми не можемо напевне сказати, чий же портрет намалював Шевченко в Мотронівці — Олександри Куліш, як твердив із її слів Шенрок [41, 488], чи автопортрет (неопублікований текст «Биография моих родителей и наша», цит. за: [30, 45]). При цьому побутові деталі можуть якраз збігатися: Куліш згадувала, що Шевченко був «в сером пальто и красном шерстяном шарфе» [41, 488], і матері нареченої запам'яталося: «шея завязана шарфом» [8, 201]. Дрібні хронологічні розходження — скажімо, поїхав Шевченко з Мотронівки в день весілля (О. Куліш [25:5—6, 311]) чи назавтра (Н. Забіла в записі Н. Кибальчич [34, 321]), — принципового значення не мають. Проте нагадаємо, що про своє перебування в Мотронівці на другий день після Кулішевого одруження згадував і сам Шевченко.

Дві ключові події у спогадах чоловіка і дружини викладено принципово по-різному. «...Куліш згодом поїхав у Київ до Шевченка та приєднав його бути старшим боярином», — твердила Олександра [25:5—6, 309; три крапки належать авторці]. Натомість сам письменник згадував, що запросив Шевченка дещо пізніше і не в Києві, а на хуторі Віктора Забіли [34, 127]. Звісно, йому тут віри більше, бо ж Олександра Куліш знала про це лише з його слів.

Складніший випадок: відомо, що молода запропонувала віддати своє віно на забезпечення кількарічної поїздки Шевченка до Європи. Проте коли саме це сталося?

Виклад Ганни Барвінок:

Академія наук вибрала Куліша для вивчення слав'янських мов на два роки з половиною і посилає за границю, в Германію і інші сторони, і брат Василь з нами їде. <...> Бере його Куліш на свій власний кошт вкупі з Шевченком. У Варшаві мали дождатись мого паспорта заграничного од Плетньова, а тут вже за одним заходом і для Шевченка. Він казав, що свої рукописи позбірає докупити по знайомих та прибуде у Варшаву до нас [25:7—8, 299].

За контекстом спогадів, розмова про це відбулася після весілля, у Мотронівці. Уже перебуваючи в Києві, на зібранні кирило-мефодіївців 24 лютого 1847 р. (датування: [28, 59]), «Куліш заявив, що він їде за границю і бере на свій кошт Шевченка» [25:7—8, 304; пор.: 1:2, 95]. Як бачимо, жодної згадки про те, що це саме Олександра Куліш мала фінансувати закордонну подорож поета: самоприниження (чи навіть «самовикреслювання») типове для неї ще більше, ніж дещо перебільшене письменницьке самоствердження. Усі головні заслуги перед національним класиком мали належати її чоловікові. Наскільки нам відомо, Ганна Барвінок лише двічі визнала, що й вона мала фінансувати Шевченкове перебування в Європі золотом і перлинами: у листах до Володимира Шенрока від 2 травня 1898 р. [22, арк. 1; 21, арк. 2] та Іллі Шрага від 18 лютого 1900-го [1:1, 309].

Спогади П. Куліша не роз'яснюють ситуацію однозначно. «Жизнь Куліша» (1867, опубл. 1868) описує подорож молодят наприкінці лютого — на початку березня 1847 р.:

Через Київ і Волинь прямували вони у Варшаву... Не чуючи біди, вони, дорогою упиваючись непечатаними творами Шевченковими, задумали визвати його за границю, яко художника, щоб його талант іще ширше розпустив там крила. Молода Кулішиха, така ж, як і сам він, ентузіастка, віддавала на його жертву для матері України усе своє віно (три тисячі карбованців). Написали до Тараса, щоб він собі вистарався паспорт академічний, а грошима вони вже його обмислять [34, 121].

Отже, рішення було прийнято під час подорожі, і Шевченкові про нього повідомили листовно.

Проте згідно з «Історичним оповіданням» Куліша (1882), Олександра Білозерська погодилася віддати посаг одразу після заручин, іще не бачивши поета: «Була вона саме тоді невістою, чи “молодою княгинєю”, і предложила тому, хто оце пише, обернути все її віно на те, щоб Шевченко прожив за границею три года... <...> Зоставалось тільки нахилити поета до прийому такого приносу» [34, 124]. Куліш це зробив особисто (наприкінці грудня 1846-го — на початку січня 1847 р.). «Вельми щасливий і восторжений, яким ще не бував ніколи, виїхав Тарас з Києва на Чернігівщину, щоб позбирати докупи свої, як він звав, шпаргали» [34, 124].

Обидві Кулішеві версії не вельми переконливі і хронологічно, і психологічно. Значно ймовірніше те, що ідея повезти Шевченка до Європи з'явилася після грудневої зустрічі в Києві, коли Куліш побачив у поетові «національного пророка» [34, 122], а пропозицію він зробив таки усно, у Мотронівці, напередодні одруження чи одразу після нього, що добре узгоджується зі спогадами Ганни Барвінок.

Натомість малодостовірною є її коротка згадка про вечірку, яку в Києві «Куліш зробив» [25:7—8, 303]. Зустріч така була (24 лютого 1847 р., як сказано вище), проте, намагаючись довести, що її чоловік «згуртував увесь цвіт України», мемуаристка називає й тих, хто справді відвідав зібрання, і тих, кого там бути не могло. «Тут були: Костомарів, Шевченко, брат Василь, Гулак, Опанас Маркович, Навроцький та багато інших, не менше 25 чоловік» [25:7—8, 303] (пор. у щоденнику Куліша: «Вчера вечером собралось у меня несколько образованных людей и дам» [28, 59]). І Гулак, і Шевченко на той час перебували поза Києвом [29, 56, прим. 208].

Більш вірогідні спогади про кирило-мефодіївців містить лист О. Куліш до Б. Грінченка від 10 грудня 1900 р.: «А до Кирила-Мефодія він не черкавсь і Шевч[енко] [sic!] (тобто ні П. Куліш, ні Т. Шевченко не були членами братства. — М. Н.). Се об[щест]во само сказало їм, що сі будуть і так своє діло робити — не треба їх мішати. А дружина моя дуже їх застерігала і наказала, щоб і кольца чугунні покинули. А вони потім і завіряли мою дружину, що в Дніпр покидали сю дурницю» [39, 210]. Посилання на «дружину» не випадкові: лист майже дослівно повторює фрагменти з «Історичного оповідання» [пор.: 34, 129] і самостійної цінності не має.

Як зауважив Володимир Яцюк [43, 405—406], спогади Ганни Барвінок суперечать «Історичному оповіданню» ще в одній деталі: П. Куліш твердив, що подружжя лише очікувало звістки від Шевченка [34, 129], а

його дружина — що її отримали: Шевченко «писав, що в незабарі прибуде вже до нас» [25:7—8, 309]. Тут, вочевидь, слід довіряти Кулішеві: у переліку його паперів, вилучених при арешті, Шевченків лист не згадано [15, 42—44], тож, певно, він узагалі не існував.

Отже, спогади Олександри Куліш, пов'язані з її весіллям, можна вважати *порівняно* достовірними, хоч окремі їх фрагменти *непередбачувано* хибні, особливо там, де йдеться про людей і події, з якими мемуаристка не була знайома безпосередньо. Зокрема, про її закордонний паспорт нібито клопотався «Великий князь, сам Алекс[андр] 2^{ої}... по просьбе Плетнева, он был его наставником, и он так уважал его, что был посаженным отцом у его дочери Ольги Петровны, бывшей Лакьер» [23, арк. 11]. Насправді не клопотався і був весільним батьком не доньки Плетньова, а його самого (у другому шлюбі).

Досить типовий приклад часткової надійності (тобто часткової ненадійності) спогадів Куліш містить її лист до І. Шрага від 16 вересня 1899 р.:

Сидя в третьем Отд[елении] за решеткой, Шевч[енко] нарисовал гайдамаку и прислал мужу моему, а потом при посылке Вольфу рисунков [Сергея] де Бальмана [sic, замість «де Бальмена»] — для иллюстрирования «Орисі» моєї дружини — и эту послал, но Вольф гайдамаки не вернул, хотя муж мой много раз писал к нему [1:1, 247].

Хоч би коли Шевченко намалював автоілюстрацію «Гайдамака Галайда» (близько 1840—1841-го [37:2, 26—27] чи 1845—1847-го [43, 387]), це було до його арешту. Крім того, за припущенням В. Яцюка, П. Куліш надіслав видавцеві Маврикію Вольфові не сам Шевченків малюнок, а свою копію-варіацію — якщо, звісно, Ганна Барвінок і тут не наплутала [43, 389].

Проблемнішим є другий масив мемуарних і побіжних згадок про Шевченка, а саме про його перебування в Петербурзі в останні роки життя. Спогади з 1859—1861 рр. полемічно загострені: чимало з них містять прямі згадки публікацій Олександра Кониського й Данила Мордовця, з якими Куліш не погоджувалася. Бажання захистити покійного чоловіка від того, що мемуаристці здавалося наклепами, виходить на перший план і нерідко викривляє факти. Крім того, чимало оцінок і характеристик, котрі свого часу висловив Куліш, його дружина приймала цілком некритично, як святу правду. До того ж саме в цих її текстах виразніше проявилися хиби старечої свідомості, аж до мовних розладів, що подеколи ускладнюють розуміння.

У спогадах Ганни Барвінок нерідко трапляються ніяк не марковані хронологічні стрибки з 1840-х до 1850-х. Інколи це пояснюється асоціативністю її мислення, яку завважували дослідники. Наприклад, у короткому творі «Згадка про Т. Г. Шевченка (1847 р.)» (1911) йдеться ніби про весілля Кулішів: «...на розсвітанні життя мого Ти був моїм старшим боярином...», «Ти тоді звеличав мене — княгинею і королівною!..» [24, 65]. Недарма вже після смерті мемуаристки це поетичне звернення передрукували під назвою «Спомин про старшого бояри-

на Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша і Олександри Куліш в 1847 р.» (1912) [4]. Однак після наведених речень читаємо:

Я Тобою пишалася, мій великий Друже! я Тобі спочувала завсігди, і Твою руку своїми палящими устами поцілувала, маючи на меті зогріти Тебе, як Ти плакав над своїми гадками про Україну, що вона «Обідрана сиротою понад Дніпром плаче». Тоді як дружина моя справляла Тобі твоє писання, де Ти згадував свою сестру, улюблену Орину, котра в той час крепачкою ще була, ходила ще на панщину. Гірко Твої сльози пали пекучим огнем на моє молоде серце, яке ще не знало болючого і не почувало... Я подумала. Як же воно впадає йому... І поцілувала гаряче твою руку [24, 65—66].

О. Куліш не раз із гордістю згадувала, як її чоловік редагував Шевченкові вірші (див., напр.: [1:1, 125]), що є правдою стосовно деяких творів із «Кобзаря» 1860 р. Проте саме вірш «Сестрі» (написаний через багато років після весілля, 1859-го) Куліш не «справляв». Власне, лише за цією — і то хибною! — деталлю можна зрозуміти, що йдеться вже про петербурзький період спілкування Кулішів із Шевченком. І справді, у листі до І. Шрага (29 листопада 1898 р.) Ганна Барвінок писала: «...[Куліш] Шевч[енку] кілька раз ісправляв його твори. Шевч[енко] сам приносив автобіографію і читав нам, і до сліз нас доводив, і до того, що я його руку поцілувала» [1:1, 124]. Автобіографію Шевченка, опубліковану в Кулішевій редакції, датовано у друці, як відомо, 18 лютого 1860 р.

Ще більш очевидні часові зсуви містять «Спомины 1847 и прежних годов», написані не раніше 1908 р. (у першому ж абзаці згадано нещодавню смерть Аліни Костомарової [23, арк. 11]). Ганна Барвінок плутає згадані вже плани закордонної мандрівки із Шевченком 1847 р. та спроби Куліша в останні роки товаришевого життя вирвати поета з його боємного середовища:

Мы поджидали и Шевченка, которого муж мой П. А. Кулиш на свой счет хотел везти за границу. Главная цель — спасти его здоровье и музу от слабых, вредных его привычек, которые до того усилились, что Костомаров у себя на вечерах уже никогда его не принимал [23, арк. 11].

Лист мемуаристки до І. Шрага 1898 р. дає змогу зрозуміти, про який саме епізод — також згаданий із помилками — ідеться у другому реченні: «Мужицтво для нас нічого не значить: а висота його таланта і добре чисте серце, і крепацтво, — але ж не п'янство, про котре і Кониський безцеремонно пише, як Костомаров його удалив із своєї квартири, бо він був страшенно п'яний...» [1:1, 124]. Олександра Куліш якраз прочитала російськомовну версію біографічної книги Олександра Кониського про Шевченка і звернула увагу на такий абзац:

На праздниках Рождества Христова Тарас Григорьевич... вместе с известным великорусским этнографом [Павлом] Якушкиным пришел к Костомарову. «Оба они были страшно пьяны, в особенности Якушкин; Шевченко все-таки держался лучше. Отведя его в сторону, Костомаров, указывая на многих своих гостей, заметил, что о нем будут распространяться дурные слухи. Это был первый и последний раз, когда Костомаров видел Шевченка положительно пьяным» [16, 702].

Кониський залапкував близький до першоджерела переказ мемуарного листа Костомарова до редактора «Русской старины» Михайла Семевського [18, 606]. Імовірно, Куліш читала його і пригадала одну з наступних фраз, яку Шевченків біограф не навів: «Не могу теперь припомнить: был ли еще хоть раз у меня Тарас Григорьевич после прихода его ко мне с Якушкиным, или то было последнее его посещение» [18, 606]. Костомаров не цілком щирий: він бачив Шевченка нетверезим принаймні двічі (див. його лист до Катерини Толстої від 2 березня 1861 р. [42, 312]).

У «Споминах 1847...» Олександра Куліш переповідає ще один епізод, пов'язаний із Якушкиним:

Приводил его [Шевченка] к нам под руки русский народный писатель Якушкин. Он и сам любил выпить, но в меру, а как тут было больше друзей и перепивали через край — не думая о музе и о здоровье. <...> Покинути ж Ш[евченка] теж жалко, бачивши його над пропастью — приймаємо: веде до нас Якушкін по підруки з дворником... Боже мій! Бачить у такому зниженому стані. «Прийміте, П[антелеймоне] Алекс[андровичу]» (а Шевченко п'яний тим часом ледві волоче свої ноги и поет тоненьким голоском нарочито по-жоночи неприличную песню)... «Примите: Ш[евченка] стал против дворца и бранит на всю улицу постыдными словами весь царский лик». Ну, конечно, Кулиш не такой, чтобы в это время отвернулся: на то он — Апостол Украины [23, арк. 11 зв., 12 зв.].

У чернетці «Споминів» замість прізвища «Якушкін» спочатку стояв ініціал «К.», розшифрувати який дозволяє чернетка листа Куліш до В. Шенрока від 2 травня 1898 р.: «Теперь так бесцеремонно пишут о том, как Костомаров не принял его [вставка: Шевч.] у себя на вечере и выпровадил — они вместе [далі закреслено: с Курочкиным] явились пьяны» [22, арк. 2 зв.].

Чи справді цей спогад Ганни Барвінок є переказом авторської примітки її чоловіка до поеми «Куліш у пеклі» [27, 675], як це припускає Є. Нахлік [37:3, 631]? Чи означає непевність мемуаристики в тому, з ким саме випивав Шевченко, що вона сама не була свідком подій? Ми не можемо твердити це напевно, хоч і з її текстів очевидно, що про історію з Костомаровим вона дізналася лише через багато років. Проте якщо джерелом її поінформованості справді стала поема, то це не перший випадок, коли вона передавала відомості, отримані від чоловіка, не зазначаючи цього спеціально.

Стареча пам'ять Олександри Куліш безнадійно плутала події, рознесені майже на півтора десятиліття. Психологічний механізм цього добре ілюструють чернетка й біловик згаданого листа до В. Шенрока. У першому варіанті події різних років чітко розділені:

Когда у нас Шевченко бывал на вечерах, и часто раза по два в день в неопределенное время заходит, то радушие с нашей стороны полное: но водки не давали много, и он был поэтически воодушевлен! И был душа общества. И муж мой не только словами любил его, а и делами. В 1847 жертвовал все, и я золотые вещи и жемчуг к той маленькой сумме денег, которые, стесняя себя, мог бы отделить муж мой в пользу его, и мы хотели его увлечь с собою, в Германию и к Жуковско-

му: чтобы сделать перелом в его жизни и показать ему что-нибудь лучшее, чем он был окружен [22, арк. 1].

У чистовому варіанті вказівка на рік зникає (як самоочевидна?), і події стають синхронними: «Жертвовав все, и я положила вещи и жемч[уг] к той маленькой сумме денег...» [21, арк. 2]. Шенрок, розібравшись, дописав олівцем над рядком: «В 1847 г.».

Подібний хронологічний зсув бачимо й у спогадах Ганни Барвінок про Марка Вовчка, де, природно, згадуються і Шевченко, і П. Куліш.

Вовчок всіх приймав поодино. Тургенева, Желеговського поета поляка, Макарова, моряка, Лазаревського Михайла, Шевченка, Куліша і Василя Білозерського. Ще якісь росіяне були, перезабула, да все поодино; а дружину свою, прекрасного, спасителя її і дорогу нашу квітку, отчалила і перестала його до себе впускати. Зазналась.

Потім він вернувся до Чернігова, а вона з Тургеневим до Парижу.

Сміялись, як вона в один сак з ним мостила і свої речі. Ще багато було балачок: — да похторять не хочу. З Парижу все виманювала гроші у Макарова і у Мих. Лазаревського, по 300 і 500 р. посилали їй, а потім, добре її натуру розпізнавши, — перестали. Тоді вона з Парижу в Варшаву приїхала прямо до брата Василя, і я з нею у дверей спіткалас[ь], тільки що взялась за колокольчик у входа в квартиру. Ну, я позвонила, і ми разом увійшли до брата Василя.

Я посідала півгодини і поїхала додому. Вона розказувала про своє нещаст'є, що її дорогою на залізниці обікрали, і прохала грошей знов у брата Василя, а той неймовірно багато передавав уже, платючи за її оповідання. Він знов дав їй трохи. Вона ще каже — поїду до Куліша (знає, що і той було ради ідеї послідню копійку отдав). А брат каже: ні, уже туди і не показуйтесь: і вона зупинилась. Бо Шевченко і Куліш тоді всяку повагу до її втратили. ...вона ж писала про знущання над крест'янами поміщиків, а сама привезла землячку дівчину і, їдучи в Париж, не одіслала її на Україну до матері, а покинула серед чужого народу, і вона тягалась по Петербу[р]ху — розопісла (морально зіпсувалася. — *М. Н.*). То Шевченко розчаровався в Вовчку, і хоч і присвятив їй «Кобзаря», а потім стукав кулаком по столу і казав: «Я їй розкажу — я їй розкажу» [3, арк. 4—4 зв.]

(У прижиттєвій публікації фрагмент значно відредаговано і скорочено [2, 10—11].)

За всієї упередженості авторки принаймні деякі її твердження можна підтвердити іншими — не зовсім незалежними — джерелами. Про те, як Марко Вовчок у Петербурзі приймала гостей поодино, згадував і П. Куліш (лист до Омеляна Огоновського, 20 липня 1889 р. [7, 296]), а про те, що Шевченко пам'ятав про долю нещасної служниці, О. Куліш писала Миколі Макарову ще 3 серпня 1860 р.: «...он говорил: “Я боюсь, чтоб с ней [з Ликерою Полусмак] того не было, что с Мотрей Марка Вовчка”» [11, 80]. (Утім, про Мотрю пам'ятала й сама Маркович — і згадувала в листі до Шевченка, написаному в червні 1859 р. з Дрездена [12, 144].)

Проте зустріч Ганни Барвінок із Марком Вовчком у Варшаві відбулася значно пізніше, у лютому 1867 р. (див. той-таки лист Куліша до Огоновського [7, 296], а також: [30, 146—147]). Звісно, що Шевченко на «тогді» вже не лише встиг «утратити всяку повагу» до колеги — якщо це не перебільшення мемуаристки, — а й помер, що з тексту О. Куліш аж ніяк не очевидно.

Менші хронологічні суперечності трапляються й там, де виклад загалом достовірний. Зокрема, 16 червня 1905 р. Куліш писала до Н. Шугурової:

Когда Шевченко, который был моим шафером и вообще другом нашего дома, задумал жениться и просил моего совета: «Порадьте мені, як рідная мати. У мене була сестра-порадниця Орина, і Бог її прийняв, а я хочу з дівчиною Лікерею одружитись» [32, 47].

Насправді, як відомо, Ярина Бойко пережила брата майже на чотири роки, тож природно, що в цитованому вище листі Куліш до М. Макарова (1860) про неї не йдеться, хоч інші деталі збігаються:

...после обеда он приехал и сделал предложение Лукерии в саду, а [потом] я, ничего не подозревая, пошла к нему в сад; он, помолчав немного, сказал: «Я приїхав до вас Лукерію сватать, порадьте мене, у мене тут нема нікого» [11, 78].

Мемуаристка, імовірно, підсвідомо збільшила свою значущість у Шевченковому житті: у поета не тільки «тут (у Петербурзі. — М. Н.) нема нікого», а й на батьківщині та, зрештою, в усьому світі.

До цього слід додати, що свідчення Ганни Барвінок про історію стосунків Шевченка з Полусмак узагалі суперечливі, передовсім тому, що мемуаристка прагнула захистити себе від наклепів чи принаймні того, що вважала наклепами. Зокрема, 1904 р. вона прочитала запис спогадів Ликери:

А Кулишиха стала меня пугать, да отговаривать:

— Не ходи за Тараса Григорьевича. Ты его не знаешь. Он как напьется, то будет за тобой с ножиком бегать. Зарежет тебя! [6, 2].

На це Куліш дала друковану відповідь, у якій твердила:

...она [Ликера] никогда у нас не жила и не была, а прожила она лето у моей сестры, к которой и я, едучи в Малороссию, перед отъездом заехала на несколько дней, но тогда Лукерья была уже невестой Шевченка и, следовательно, советовать со мной ей не было никакой надобности [20, 24].

Ці відомості, звісно, спростовує наведений вище фрагмент із листа Куліш до М. Макарова. Чи справді вона відмовляла Ликеру, напевне твердити не можемо (див. огляд у статті Є. Нахліка: [37:3, 627—629]), але розбіжність показова.

Подібним чином Олександра Куліш трохи трансформувала факти, наполягаючи на винятковій ролі свого чоловіка в останні роки Шевченка: «А як приїхав Ш[евченко] до Петембурха із [з]силки, то моя дружина в той час там була — і була страшенна діяльність, то его рукописи ісправляв-переписував...»; «...спіткав на повороті его в Росію с пакетом его віршей, переписаних власною своєю рукою...» (листи до І. Шрага від 29 листопада 1898-го і 18 лютого 1900 р. [1:1, 125, 308]).

Справді, Куліш іще під час Шевченкового заслання, 1856 р., переписав із незначними змінами цикл «В казематі» [40:2, 549—550, 553—569], про що й повідомив дружині листом від 16 серпня [39, 21].

Редагував він і «Неофітів» (доля рукопису невідома [40:2, 691]). Проте зустріти Шевченка «на повороті его в Росію» Куліш не міг, бо в грудні 1857 р. відмовився приїхати до нього в Нижній Новгород [12, 39], а з березня по жовтень 1858-го перебував за кордоном, тож зустрівся з товаришем приблизно через сім місяців після того, як той приїхав до Петербурга [29, 187; 37:3, 634].

Такими ж перебільшеннями є твердження Ганни Барвінок, що поет заходив до Кулішів «по двічі» або навіть «по тричі на день» (листи до І. Щрага від 11 лютого 1900-го і 29 листопада 1898 р. [1:1, 303, 124]), проте не підлягає сумніву, що спілкувалися вони певний час тісно: за спогадами Бориса Суханова-Подколзіна, Куліш «чаще всех бывал» у Шевченковій майстерні [8, 415].

Відомо, що Куліш брав участь у збиранні коштів для товариша на початку 1857 р. (див. його лист до дружини від 17 січня [39, 23]), і Ганна Барвінок не раз із гордістю про це згадувала [1:1, 124, 308], проте її твердження, що чоловік надсилав гроші Шевченкові «несколько раз» (лист до В. Шенрока, 2 травня 1898 р. [21, арк. 2 зв.]) або «часто» (лист до В. Гнатюка, 1906 р. [10, 398]), вочевидь, хибні.

Так само як і в спогадах, присвячених весіллю Кулішів, найбільшу довіру викликають деталі Шевченкового побуту в Петербурзі, навіть коли їх прямо не підтверджують інші джерела. Зокрема, ми дещо дізнаємося про кулінарні смаки поета і не тільки:

...Шевченко, во время моего пребывания в Петербурге, до того полюбил маринованную мною корюшку, что я постоянно снабжала его студию художника-поэта [19, 257; про це ж: 1:1, 303].

Шевченко хоч і носив латані чоботи у столиці, то хоч мав притулок у нашій хаті [1:1, 303]. ...заходив, у латаних чоботях, посидить — то поспіває, то посумує, як дома [1:1, 124]. Шевченко любив стільки ж язык наших кобзарей и их дум, сколько его друг церковнославянщину, и часто просил моего мужа прочитать ему то про Ганжу Андыбера, то про вдовиченка Конивченка и т. д. [19, 258]. Шевченко як тільки було зайде до нас, то пристає, щоб дружина моя читала думу про Ганджу Андыбера. Ся найбільше йому подобалась. І лице Ш[евченка], мов сонце, сяло і весело усміхалося, як Настя Кабашна випирала товстого неуклюжого Ганджу з кабака, а той розоп'явшись на грубу, упирався [39, 224].

За всім цим стоїть те ж переконання в особливій близькості Шевченка саме до родини Кулішів («Усе-таки тепла, задушевна связь була. Як люди не старалися роз'єднати» [1:1, 303]), проте саме приватний, переважно «поза-ідеологічний» характер цих відомостей — і їхня несуперечність іншим джерелам — дає змогу прийняти їх без особливих застережень. Зокрема, з листа Василя Білозерського до сестри від 17 липня 1858 р. ми знаємо, що вона надсилала Шевченкові їжу (а саме — сало) [37:3, 626], а зі спогадів Б. Суханова-Подколзіна — що поет був любителем консервованої риби [8, 414].

Спогади О. Куліш про Шевченка — важливе, а в деяких випадках — єдине джерело відомостей про поета, передовсім на рівні конкретних, побутових деталей. При цьому слід ураховувати їхній подвійний характер — полемічний (стосовно інших мемуаристів і біографів) й аполо-

гетичний (щодо Куліша і, трохи меншою мірою, Шевченка). Наявність «паралельних текстів», із якими можна порівняти спогади, у багатьох випадках дає змогу визначити їхню (не)достовірність та зв'язок із більш ранніми текстами, на які Куліш могла спиратися чи від яких відштовхувалася, — передовсім із листами, спогадами та публіцистикою її чоловіка.

Висловлюю глибоку вдячність колегам, які надали впорядникам критичного видання спогадів про Тараса Шевченка копії неопублікованих текстів Олександри Куліш.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Барвінок Ганна.] Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага. Т. 1. Чернігів: Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. Коцюбинського, 2019. 444 с.; Т. 2. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 544 с.
2. Барвінок Ганна. Спомини про Марка Вовчка // Рідний край. 1909. Ч. 1. С. 9—11.
3. [Барвінок Ганна.] Спомини про Марка Вовчка (Маркович) // Російський державний архів літератури та мистецтва. Ф. 235. Оп. 1. Од. зб. 14. Арк. 1—4 зв.
4. Барвінок Ганна (Куліш О.) Спомин про старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша і Олександри Куліш в 1847 р. // На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка (Сборник, посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченка). Москва, 1912. С. 127—130.
5. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 439 с.
6. Брешко-Брешковский Н. Невеста Т. Г. Шевченко // Биржевые ведомости. 1904. 26 апреля. № 211. С. 2.
7. Возняк М. П. Куліш як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом. Огоновським) // Життя й Революція. 1927. № 12. С. 288—306.
8. Воспоминания о Тарасе Шевченко. Киев: Дніпро, 1988. 606 с.
9. Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада, 2001. 556 с.
10. Гнатюк В. До біографії В. Забіли // Літературно-науковий вістник. 1906. Т. XXXIV. Кн. V. С. 397—398.
11. Дорошкевич О. Трагедія самотного чуття (Шевченко й Ликера) // Життя й Революція. 1926. № 9. С. 73—89.
12. Епістолярій Тараса Шевченка: У 2 кн. Кн. 2. Харків: Фоліо, 2020. 667 с.
13. Жур П. Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1985. 434 с.
14. Жур П. Труды і дні Кобзаря. Київ: Дніпро, 2003. 520 с.
15. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1990. 696 с.
16. Конисский А. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка. Критико-биографическая хроника. 1814—1861. Одесса, 1898. 730 с.
17. Костенко А. Шевченко в мемуарах. Київ: Радянський письменник, 1965. 253 с.
18. [Костомаров Н.] Письмо Н. И. Костомарова к изд.-редактору «Русской старины» М. И. Семевскому // Русская старина. 1880. Т. XXVII. Март. С. 597—610.
19. Кулиш А. Несколько встреч с Н. И. Костомаровым // Киевская старина. 1885. Т. XII. Июнь. С. 255—262.
20. [Кулиш А.] О невесте Т. Г. Шевченка (Письмо А. Кулиш в редакцию «Биржевых ведомостей») // Киевская старина. 1904. Т. LXXXVI. Июль — август. Отд. 2. С. 24.
21. [Кулиш А. Письмо к Владимиру Шенроку. 2 мая 1898 г.] // Російський державний архів літератури і мистецтва. Ф. 235. Оп. 3. Од. зб. 3.
22. [Кулиш А. Письмо к Владимиру Шенроку. 2 мая 1898 г. Черновик] // Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського. Од. зб. Ал 79/63/705.

23. [Куліш А.] Спомины 1847 и прежних годов // Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського. А-2652. Арк. 11—13.
24. Куліш А. (Барвінок Ганна). Згадка про Т. Г. Шевченка (1847 р.) // Українська хата. 1911. № 2. С. 65—66.
25. [Куліш А. (Барвінок Ганна)]. Спомины А. М. Куліш (Ганна Барвінок) // Українська хата. 1911. № 5—6. С. 297—311; № 7—8. С. 298—317.
26. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Т. І. Київ: Критика, 2005. 648 с.
27. Куліш П. Твори: У 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1994. 768 с.
28. Куліш П. Щоденник. Київ: [ІУА АН України], 1993. 88 с.
29. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. Т. 1. Київ: Український письменник, 2007. 463 с.
30. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2006. 351 с.
31. Подзігун В. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини ХІХ століття. Автореф. дис. ... канд. філол. н. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 19 с.
32. Сікиринський О. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902—1911 р. р. / Одеське наукове при Українській академії наук товариство. Секція історико-філологічна. № 3. Одеса, 1928. 64 с.
33. Смілянська В. Біографічна шевченкіана (1861—1981). Київ: Наукова думка, 1984. 224 с.
34. Спогади про Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1982. 547 с.
35. Спогади про Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 2010. 605 с.
36. Спогади про Шевченка. Київ: Держлітвидав, 1958. 658 с.
37. Шевченківська енциклопедія: У 6 т. / НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2012—2014.
38. Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников. [Москва:] ГИХЛ, 1962. 512 с.
39. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. Київ: Наукова думка, 1966. 492 с.
40. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001—2014.
41. Шенрок В. П. А. Куліш (Биографический очерк) // Киевская старина. 1901. Т. LXXII. Март. Отд. I. С. 461—492.
42. Юнге (урожд. графиня Толстая) Е. Воспоминания (1843—1860 г. г.). [Москва:] Сфинкс, [1914]. 489 с.
43. Яцюк В. Шевченко і Куліш: Художницькі діалоги // Хроніка 2000. Вип. 78. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2009. С. 370—410.

Отримано 13 січня 2023 р.

REFERENCES

1. [Barvinok, Hanna.] (2019—2020). *Lysty Hanny Barvinok do Illi Shrabha* (Vols. 1—2). Chernihiv: Chernihivskiy literaturno-memorialnyi muzei-zapovidnyk M. Kotsiubynskoho; Desna Polihraf. [in Ukrainian]
2. Barvinok, Hanna. (1909). Spomyny pro Marka Vovchka. *Ridnyi kraj*, 1, 9—11. [in Ukrainian]
3. [Barvinok, Hanna.] Spomyny pro Marka Vovchka (Markovych). Russian State Archive of Literature and Art (Fund 235, Inventory 1, Folder 14). [in Ukrainian]
4. Barvinok, Hanna (Kulish, O.). (1912). Spomyn pro starshoho boiaryna Tarasa Shevchenka na vesilli Panteliia Kulisha i Oleksandry Kulish v 1847 r. In *Na spomyn 50-ky rokovyn smerty Tarasa Shevchenka (Sbornik, posviashchennyi pamiati Tarasa Grigorevicha Shevchenka)* (pp. 127—130). Moscow. [in Ukrainian]
5. *Biografiia T. H. Shevchenka za spohadamy suchasnykiv*. (1958). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. [in Ukrainian]
6. Breshko-Breshkovskii, N. (1904, April 26). Nevesta T. G. Shevchenko. *Birzhevyie vedomosti*, 211, 2. [in Russian]

7. Vozniak, M. (1927). P. Kulish yak informator halytskoho istoryka literatury (Yoho lystuvannia z Om. Ohonovskym). *Zhyttia y Revoliutsiia*, 12, 288—306. [in Ukrainian]
8. *Vospominaniia o Tarase Shevchenko*. (1988). Kyiv: Dnipro. [in Russian]
9. *Hanna Barvinok. Zbirnyk do 170-richchia vid dnia narodzhennia*. (2001). Kyiv: Rada. [in Ukrainian]
10. Hnatiuk, V. (1906). Do biografii V. Zably. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, 5, 397—398. [in Ukrainian]
11. Doroshkevych, O. (1926). Trahediiia samotnoho chuttia (Shevchenko y Lykera). *Zhyttia y Revoliutsiia*, 9, 73—89. [in Ukrainian]
12. *Epistoliarii Tarasa Shevchenka*. (2020). (Books 1—2; Book 2). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian and Russian]
13. Zhur, P. (1985). *Duma pro Ohon. Z khroniky zhyttia i tvorchosti Tarasa Shevchenka*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
14. Zhur, P. (2003). *Trudy i dni Kobzaria*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
15. *Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo*. (1990). (Vols. 1—3; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
16. Konisskii, A. (1898). *Zhizn ukrainskogo poeta Tarasa Grigorevicha Shevchenka. Kritiko-biograficheskaia khronika. 1814—1861*. Odessa. [in Russian]
17. Kostenko, A. (1965). *Shevchenko v memuarakh*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian]
18. [Kostomarov, N.] (1880). Pismo N. I. Kostomarova k izdateliu-redaktoru “Russkoi stariny” M. I. Semevskomu. *Russkaia starina*, 3, 597—610. [in Russian]
19. Kulish, A. (1885). Neskolko vstrech s N. I. Kostomarovym. *Kievskaia starina*, 6, 255—262. [in Russian]
20. [Kulish, A.] (1904). O neveste T. G. Shevchenka (Pismo A. Kulish v redaktsiui “Birzhevykh vedomostei”). *Kievskaia starina*, 7—8, 2, 24. [in Russian]
21. [Kulish, A.] (1898, May 2). [Letter to Vladimir Shenrok]. Russian State Archive of Literature and Art (Fund 235, Inventory 3, Folder 3). [in Russian]
22. [Kulish, A.] (1898, May 2). [Letter to Vladimir Shenrok. Draft]. Chernihiv History Museum named after V. V. Tarnovskiy (Folder Al 79/63/705). [in Russian]
23. [Kulish, A.] Spominy 1847 i prezhnikh godov. Chernihiv State Literary-Memorial Museum of Mikhaïlo Kotsyubynskiy (Folder A-2652). [in Russian and Ukrainian]
24. Kulish, A. (Barvinok, Hanna). (1911). Zhadka pro T. H. Shevchenka (1847 r.). *Ukrainska khata*, 2, 65—66. [in Ukrainian]
25. [Kulish, A. (Barvinok, Hanna)]. (1911). Spomyny A. M. Kulish (Hanna Barvinok). *Ukrainska khata*, 5—6, 297—311; 7—8, 298—317. [in Ukrainian]
26. Kulish, P. (2005). *Povne zibrannia tvoriv. Lysty* (Vols. 1—2; Vol. 1). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
27. Kulish, P. (1994). *Tvory* (Vols. 1—2; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
28. Kulish, P. (1993). *Shchodennyk*. Kyiv: [Institute of Ukrainian Archeography of Academy of science of Ukraine]. [in Russian and Ukrainian]
29. Nakhlik, Ye. (2007). *Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslitel* (Vols. 1—2; Vol. 1). Kyiv: Ukrainkyi pysmennyk. [in Ukrainian]
30. Nakhlik, Ye. (2006). *Podruzhnjie zhyttia i pozashliubni romany Panteleimona Kulisha*. Kyiv: Ukrainkyi pysmennyk. [in Ukrainian]
31. Podzihun, V. (2006). *Tvorchist Hanny Barvinok v ukrainskomu literaturnomu protsesi druhoi polovyny XIX stolittia*. (Extended abstract of candidate’s thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv. [in Ukrainian]
32. Sikyrnyskyi, O. (1928). *Hanna Barvinok (Kulisheva) v yii lystakh 1902—1911 r. r.* Odesa. [in Ukrainian]
33. Smilianska, V. (1984). *Biografichna shevchenkiana (1861—1981)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
34. *Spohady pro Tarasa Shevchenka*. (1982). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]

35. *Spohady pro Tarasa Shevchenka*. (2010). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
36. *Spohady pro Shevchenka*. (1958). Kyiv: Derzhlitvydav. [in Ukrainian]
37. *Shevchenkiivska entsyklopediia*. (2012—2014). (Vols. 1—6). Kyiv. [in Ukrainian]
38. T. H. Shevchenko v vospominaniakh sovremennikov. (1962). [Moscow:] GIKhL. [in Russian]
39. T. H. Shevchenko v epistoliarii viddilu rukopysiv. (1966). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
40. Shevchenko, T. (2001—2014). Povne zibrannia tvoriv. (Vols. 1—12). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
41. Shenrok, V. (1901). P. A. Kulish (Biograficheskii ocherk). *Kievskaiia starina*, 72(3), 1, 461—492. [in Russian]
42. Yunge (Tolstaia), E. (1914). *Vospominaniia (1843—1860 g. g.)*. [Moscow:] Sfinks. [in Russian]
43. Yatsiuk, V. (2009). Shevchenko i Kulish: Khudozhnyi dialohy. *Khronika 2000*, 78, 370—410. [in Ukrainian]

Received 13 January 2023

Mykhailo Nazarenko, PhD, docent
Educational and Scientific Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
14 Tarasa Shevchenka bld., Kyiv, 01601
e-mail: petrogulak@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3650-162X>

OLEKSANDRA KULISH'S MEMORIES OF TARAS SHEVCHENKO: ISSUES OF AUTHENTICITY

The paper deals with the set of memoir texts of Oleksandra Kulish (Hanna Barvinok), i. e. essays, notes, and excerpts from correspondence concerning her communication with Shevchenko. Since Kulish's memoirs have not been annotated yet, one of the current tasks of Shevchenko studies is to establish the degree of reliability of the memoirist's statements, made decades after the described events. Kulish's memories of Shevchenko are naturally divided into two groups according to the chronology of the events presented: the wedding in 1847 and her stay in St. Petersburg during 1859—1861. Most of the memoirist's testimony regarding Shevchenko's stay in Motronivka as the best man at the wedding is confirmed by other sources; some statements are quite probable, but it is impossible to verify them (for example, that Shevchenko arrived three days before the wedding). However, many statements contradict other memoirs: for instance, Panteleimon Kulish reported differently about how he invited Shevchenko to the wedding and how he and Olexandra planned his trip to Western Europe. As a result, researchers can only hypothetically reconstruct the events. This is complicated by the fact that Oleksandra Kulish often downplayed her role (for example, she very rarely mentioned that she had wanted to give her dowry for Shevchenko's stay in Europe) in order to magnify the figure of her husband. Even more problematic are Kulish's memories of Shevchenko's life in St. Petersburg in the last years of his life. Kulish's texts can combine facts confirmed by other sources, unique but plausible information and (un)obvious errors in an unpredictable way. Often, senile memory failed the memoirist, and she described the events of different years or even decades as synchronous. A significant part of her statements comes from the works of Panteleimon Kulish, his memoirs or letters. The everyday details presented by the memoirist seem to be the most authentic, as they are not related to either polemical or apologetic goals of the memoirs.

Keywords: memoirs, authenticity, plausibility, mistakes, false statements.